
KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A csángó név eredetének új megközelítése

Péntek János: A moldvai magyarokról és a csángó névről a nyelvföldrajz bizonyosságai alapján. = *Moldvai Magyarság.* 2015. 12. sz. + 2016.1–3. sz.

A csángókkal kapcsolatban felhalmozódott kérdések megoldásával foglalkozó nyelvészek már a 20. sz. elejétől a nyelvföldrajztól remélték a kérdések tisztázását. (Horger Antal 1905-ben, Szabó T. Attila 1959-ben, Benkő Lóránd 1988-ban.)

A néprajzkutatók közül Lükő Gábor ismerte fel (1936-ban), hogy a nyelvi jelenségek földrajzi elterjedésének és tagolódásának ismerete mennyire tanulságos lehet. Miután a század második felében a kérdés szempontjából legfontosabb nyelvföldrajzi munkák, *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI.*, a *Székely nyelvföldrajzi szótár*, *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*, és *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* megjelentek, a kutatás folyamatosan élt és él azokkal a lehetőségekkel, amelyeket ezek felkínálnak.

Nem igazolódott az a nyelvészek körében korábban meglehetősen általános vélemény, hogy a moldvai magyarok végső fokon mind székely eredetűek volnának, még kevésbé az, hogy a csoport egésze vagy akár valamely része idegen eredetű. Az is evidenssé vált, hogy másképp kell(ene) látnunk a belső (tipológiai és földrajzi) tagolódást: a moldvai magyarság elsődlegesen nem hármasság, hanem kettős tagolódású. A szakmai köztudat mégis a hármasságot kanonizálta. A nyelv minden részrendszerére kiterjedő bizonyítást nyert azonban a moldvai magyar kettős tipológiai tagolódása, és hogy ez az elkülönülés területileg nagyvonalakban korrelál a Szeret menti és egy a Szeret jobb oldali mellékvizei mentén tartó földrajzi tagolódással. A tipológiai és a földrajzi megoszlás elsődleges szintje alatt további altípusok és szűkebb területi csoportok különíthetők el a különböző nyelvi jelenségek – *A moldvai csángó nyelv-*

járás atlasza számítógépes változatának alapján végezhető – korrelatív vizsgálatával. A tagolódás nyelvi dimenziója azért fontos, mert a nyelvi jelenségek típusbeli megoszlása minden bizonnyal a legkonzervatívabb. A tipológiai megoszlás és az archaikus jellegben megmutatkozó különbségek kétségtelenné teszik, hogy mindkét moldvai csoport a történeti Erdély két magyar régiójából ered, mintegy azokat képviseli: az egyik egy nagyon korai korszakból, az Erdélyben is archaikusabb mezőségit, a másik a saját régiójában is közismerten tagolt székelyt.

Mindez a szerző véleménye szerint nem kevés, még akkor sem, ha ezek az összefüggések nem mindenki számára meggyőzőek. Nem beszélve arról, hogy a nyelvöldrajz olyan kérdésekben is perdöntő lehet, amire senki sem számított, ilyen a csángó név etimológiája is.

Sok gondot okoz ugyanis a csángó név használata, az, hogy kire is kell vonatkoztatni: a moldvai magyarság egészére, vagy annak csak egy részére. Kezdetben a helyiek használata alapján a székelytől eltérő csoportot nevezik csángó magyaroknak. (Zöld Péter, 1781; Petrás Incze János, 1841; Jeney János, 1851). A 19. sz. második felében (Szarvas Gábor, 1874; Munkácsi Bernát, 1880; Horger Antal, 1905) általánossá válik az, hogy mind a néprajzi, mind a nyelvészeti szakirodalomban a moldvai csángó elnevezést a moldvai magyarság egészére vonatkoztatják, sőt egyre inkább minden erdélyi peremszigetre, korábbi lakhelyüket elhagyni kényszerült csoportokra, így a gyimesiekre, hétfalusiakra, bukovinai székelyekre, dévai – szintén bukovinai – székely telepésekre. A székelyföldi székelyek is a moldvai magyarság egészét tekintik csángónak. A moldvai magyarok azonban jelzőként, a székely magyaroktól való elkülönülés jelölésére használták a csángó magyar kifejezést. A későbbiek során ez a kettősség (szűkebb és tágabb értelmezés) folyamatosan használatos.

Péntek János azonban kérdésessé teszi, hogy szükség van-e egyáltalán a szakmai, tudományos használatban a csángó névre. „A szemantikai bizonytalanságon és következetlenségen kívül ez azért is meggondolandó, mert – noha kénytelen-kelletlen maguk a moldvai magyarok is elfogadták – a név külső megnevezésként, gúnynévként született meg: stigmatizáló, pejoratív, külső szemléletből ered, amely – bizonyos használati körben – végig megtartotta lebecsülő, lesajnáló jelentését.”

Más jellegű, de szintén az általánosan kedvezőtlen megítélés körébe tartozik, hogy a kezdeti leírások és a 19. századi nyelvészeti vélemények szerint is negatívan ítélik meg a székelytől eltérő csángó csoport nyelvhasználatának néhány feltűnő sajátosságát, azt éreztetve, hogy ez a beszéd nem igazi nyelv, „korcs”. Az 1990-es években végzett terepkutatás során Pávai István még mindig a „csángózás” határozott és egyöntetű elutasítását tapasztalta. Tánczos Vilmos 1999-ben tényként állapítja meg, hogy a csángó szó mindkét csoport (a két moldvai történeti csoport) számára a románságtól és a magyarságtól egyaránt eltávolodottat, vagyis sehová sem tartozót jelent, és „magában hordozza az elfajzottság, keveredettség, tökéletlenség pejoratív jelentéstartalmát is.” Mindezek miatt Péntek János osztja Pávai István másfél évtizeddel korábban kifejtett véleményét, hogy a csángó név etikai és szemantikai megfontolásból szaknyelvi használatra alkalmatlan. És noha ő maga lehetőleg kerüli a használatát, figyelme mégis ráterelődött a csángó név láthatóan megoldatlan kérdésére, az eredetére.

Könyvtárnyi irodalma ellenére nyelvtörténeti alapon nem is lehet a név eredetére magyarázatot találni, majd nyelvföldrajzi és szociológiai szemlélet alapján kísérli meg a magyarázatot. A csángó megnevezés feltételezhetően a moldvai magyarok körében született, egyik magyar csoport mondta a másikra, a székelységükre mindig büszke moldvai székely csoport tagjai használták azokra, akik valamiben feltűnően mások voltak, mint ők. Gúnynévként született tehát ez az elnevezés. Nem véletlen talán, hogy az első hiteles adat a névre vonatkozólag 1781-ből való. Az eddigi szófejtési kísérletek éppen akörül forogtak, és abban különböztek, hogy a másság mibenlétet keresték. Az EtSz. a beszédmód különösségét emeli ki, a TESz. az életmódot, a peremhelyzetet tekinti ilyen lehetséges különösségnek: egy régi csángó ígére hivatkozva etimológiailag a ’kóborló’ jelentést tekinti eredetinek, és ami a beszéd hangzására vonatkozó az a ’helyestől, az egyenestől eltérő’ jelentésből érthető. Nem véletlen azonban, hogy a szó első említése 1781-ből való, amikor a Madéfalva után nagy tömegben érkeztek székelyek Moldvába, és telepedtek le az ott élők szomszédságába, vagy mentek még tovább Bukovinába. Nem feltételezhető tehát, hogy az éppen földönfutóként érkező székelyek a már ott élőket ’kóborló’ névvel illették volna.

Az ott élők, azok, akiket a székelyek ott találtak, feltűnően másképpen, más nyelvváltozatot beszéltek, sokféle különösséggel. Tőlük kellett némi fölényrel, iróniával elhatárolódnia, és egészen természetes, hogy erre egy nyelvjellegzetességet választottak. A nyelvjáráskutatók előtt jól ismert azt a jelenség, hogy a helyi közösség kellő nyelvi öntudattal, szólásokkal, rigmusokkal gúnyolja ki a szomszéd falu vagy vidék eltérő beszédmódját. Mi lehetett feltűnő, akár gúnynévként megjeleníthető jelenség a székelyekétől eltérő beszédmódban, a beszéd hangzásában?

Évekkel ezelőtt felfigyelt a szerző, szótári anyaggal dolgozva, a hiperonimákra, azon belül a moldvai magyarok leggyakrabban használt szavára, a *csinál* igére. Publikálta is (Dialektológiai Szinpozíció, Szombathely, 2007.) az erre vonatkozó anyagot, bőségesen adatolva a *csinál* ige szemantikai többletét és az ezzel járó gyakoribb használatot, valamint – a moldvainak a székelytől eltérő részében más esetekben is jellemzően – a szó hangalakjának megrövidülését.

„Ezek alapján a *csángó* szó eredetének megoldása a CsángA. 185. térképlapján van: a *csinál* és a *csán* földrajzi megoszlása teljesen egybeesik az általános, székely és mezősegi megoszlással. Ezzel egybehangzó a RMNyA. 3263. térképének moldvai adatai: a *csinál* ige a székelyben és a moldvai székely(es) részében, Pusztinán, Diószegen: *csinál*, a moldvai nem-székelyes pontjain: Szabófalván, Bogdánfalván: *csán* (és csak itt!). Tehát a moldvai székelyek azt találhatták, azt találták elsődlegesen feltűnőnek a másik csoport beszédmódjában, nyelvük hangzásában, hogy ők a *csinál* szót *csán* változatában használták. Azaz a csángókat azért nevezték (csúfolták) *csángó*-nak, mert leggyakoribb szavukat – tőlük és más magyar csoportoktól eltérően – nem *csinál*, hanem *csán* alakban használták, ilyen értelemben folyamatosan *csánogtak*.

Az ÉrtSz. szerint a **nog* szóvégre ma két mintánk van összesen a magyarban, és mindkettőnek van hangkivetéses –ó képzős alakja: *inog*: *ingó*, *donog*: *dongó*, vagyis ebbe beleillik a *csánog*: *csángó* (a melléknévi igenévi alak itt is lehetett esetleg *csánogó*, vö. az *alattunk inogó híd*). A g elem elfogadhatóan levezethető a gyakorításból (a moldvainak erre az archaikusabb változatára köztudomásúan az is jellemző, hogy a kicsinyítő származékokkal párhuzamosan a gyakorító alakok is gyakoribbak). Igaz, a mai nyelv a szavajárás szavakat -zés képzővel igésíti (*anyá-*

zik, *suksüköl*), így szavajárási szóként a *csán*-nak is *csánozik*, *csánol* volna ma az igei származéka. Ha viszont a hangutánzó szavak igei alakját nézzük, akkor ott *zümmög*, *csattog*, illetve *csobog*, *makog*, *csoszog*, *kotyog*, *morog*, *robog*, *suhog*, *csipog*, *csepeg* stb. alakokkal találkozunk. Ezekből hangalakilag a második minta releváns számunkra (CVC + Vg), jelentésanalízis pedig ezen belül is azok, amelyek emberi beszédre (is) vonatkoznak, pl. *makog*, *hebeg/habog*, *dadog*, *kotyog*, *morog* stb. (ezek nagyon kevés kivétellel mély hangrendűek és *-og* végűek). Ebbe a sorba természetesen tagolódik be a *csánog* alak is. Ez tehát szavajárási szó helyett a hangutánzó szóból alakult igei mintát mutatja, ami még inkább beleillik abba az elképzelésbe, hogy ezt a székelyek a másik nyelvváltozatban megszólalók beszédének egy gyakori hangzámintája alapján hozták létre, azt gúnyolva. Noha a név eredetének ez a magyarázata arra semmiképpen nem alkalmas, hogy forrása vagy további táplálója legyen bármilyen, a moldvai magyarságra vagy más csoportokra vonatkozó ideológiának, a bemutatott tények alapján számomra nem kétséges, hogy a *csángó* szavajárási név, ragadványnév, gúnynév, valóban származékszó, szerkezete nem szokatlan a magyarban. Hangutánzóként, hangfestőként is felfogható, és részben ez volt a forrása az etimológiai szakirodalom eddigi bizonytalankodásainak.”

Ezt a véleményt a szerző az észak-olaszországi ’moken’ népcsoport analógiájával támasztotta alá. A moldvai magyarokkal helyzetükben is sok hasonlóságot mutató észak-olaszországi mokenek (szintén külső) neve szinte kísérteties analógiája a *csán*>*csángó*-nak. *Mochen*/*moken* nevüket (saját nevük: *bersntolersproch*) abból eredeztetik, hogy a szintén igen gyakran használt, szintén ’csinál’ jelentésű *machen* ige ők *moken* változatában használják. A *moken* elnevezést mára a Fersina völgyében fekvő összes település magáénak vallja, még ott is, ahol sosem laktak ’mokenek’^m és a nyelvjárást sem ismerik. E népcsoportot jelölő kifejezés jelentésköre kitágult, és napjainkban e földrajzi tájegységet *mokenek* völgyének nevezik.

Cholnoky Olga